

leat rievddadeaddji dego meassut ja doalut mat leat ain duollet dálle. Kálendari čádnon allabasit, nu go juovllat ja ođđabeaivi, doalahit árbevieru nannoseappot go rievddadeaddji basit. Olu leat dábit čádnon allabaside ja mearkabeivviide.

Go ristalášvuohra bodii Norgii sullii 1000 jagi dás ovdal, orro dáččat birrajagi ovtahat sajis go eanandoallu lei deataláš birgejupmim. Dalá boares osku dábit ja vierut lonuhuvvojedje girku allabasiiguin. Mangjel go sápmelaččat moriduvvojedje ristalášvuhii, šadde girku allabasit ja ristaláš árbevierut oassin sámi kultuvrii. Beassázat lea oktan ovdamearkan. Sámi beassámárkanat ledje ovdemusta čádnon ristaláš allabasii-de. Vuosttaš oasi biidnovahkus galge vuorraset olbmot girkos-tallat. Sii bohte guhkin ja lahka Guovdageaidnu, Karášjohki, Buolbmágit ja eará girkobáikkide girkostallami, rihppapmi/bálvalusaide ja sárднеolbmáid čoačkámiidda. Vuorraset ja náitalan olbmot bohte ruoktot guhkesbeartadaga mielde dahje beassášávvorodaga deinna go beassášbeaivvit ledje eambo nuoraid basit go boarrásiid. Beassášidida čoačkaneidje nuorra, náittastuvvi nieidat ja bártmi allabasi ipmit-bálvalusii. Doppe geahčadedje geat leat boahrán, ja geaimna veaigin ja eahkes sáhtii humadi, jus vel lei dakkár geasa lei liikostan.

Nuppi dahje goalmmát beassášbeaivvi rájes ledje bearrášat fas čoačkis, goit sii geain galge heajat dahje gásta. Mánnágásta lei ovttá beaivvi ášši, gos fáddarat ja lagas fuolkkit ledje oasseváldin. Heajastallami manne guokte, dávjá golbma beaivvi, vuovnmastallat.

Go náittusbárra galggái vihahuvvot, vázze buohkat girkuin ja ruovttoluotta. Náittusbárra leai oalle maŋágeahčen ráiddus. Madi eanet ovdavázzit, dadi buoret ja suohhtasit lei. Mangjel vihaheami girkus lei headjabidus, vuššon buoremus bierggus, budehat vel. Eará ruonassáttut eai lean. Mangjel biiddosa borre dávjá sviskermáli dahje sviskerbuvrru. Ii lean málle vuollaga dahje viinni bibmui juhkat. Dan juhke easška eahkes. Otna heajastallan lea olu seammaládje, muhto dát čádnon vierut leat jávkkame.

Mielvázžit Guovdageaidnu beassášiid 1954. Ovdavázzin leat nuorat geat leat ovttas dčhje geat sohtet dilgallit. Buot ovdemus bárra náitalii beaivvi ovdal. (Govven: Oad Mathis Hoertto)

Son čohkkii ja almmuhii njealji muitalusgriin oktiibuot 2370 siiddu, badjel 1000 sámi muitalusa sámegeilliin ja dárogilliin.

SÁTNEVÁDJASAT JA ÁRVÁDUSAT

Sátnevádjaset leat jierpmálaš ja morálaš njuolggadusat álbmotoskku, eallinvásihusaid ja eallinoahpu bokte ráhkaduovvon, celkon muottiin vuogas sámiin. geahppasit dadjjon ja čiekŋaht jurddašuvvon, muhto hui bures heivehuvvon. Sátnevádjaset leat dábálaš, olmmošlaš kultuvrras ja birrasis váldon, o.m.d. dálkki birra, dearvvašvuoda birra ja dábiid ja vieruid birra.

Olu sámi sátnevádjaset leat vuohkkasat, dan lea buorre sisdoallu ja leat hui muottiin sámiin dadjjon, o.m.d. Buoret lea jodi go oru. Sátnevájas sistrisdoallá johtisápmelačča dili ovdamuni birrajagi ortuma ektui. Dáččat várra eai birgen garra dálvvvis nu bures, eai ge geasset čuoikan ge: Don leat dego bas dáčča!

Árváduosat leat geažideamit dili dahje dinggeaid birra maid earát galge árvidit. Árvádušaid sisdoallu lea dakkár maid eanas olbmot dovder. Ii ábut dovdat dušše birrasa ja luonddu, muhto maidái dovdat dološ áiggi dili ja áššiid.

Árvádušaid dovdan gáibida luonddumáhtu ja birrasa dovdat. Muhtun ovdamearka lea: Mii lea áhku mas leat rukses muorjit askkis? Vástáduš maid sámi birras gáibida lea árran áššuin. Alit go buot várit ja vuollegeabbo go buot dakŋasat?

Dan ii leat vártis sutnje diehtit guhne luonddus bargá. Vástáduš lea bálggis. Árváduš smáhkomuora birra lea dego veardáduš: Hávit eambo go beatnagis guolggat. Vilges muohta ja mánoheappe lei maid mávssolaš olbmuid. Dan dihte leat olu árvádušat daid birra: Dat leat vilges gokčasat mas duolvvaid ii sáhte bassat eret.

ALLABASIID VIERUT

Servvodagas leat árbevierut dakkár eallinvuohkin ja doaimman mat leat oktasáččat ja unnit eambo rievdakeahtá mannet buolvvas buolvvi. Árbevierut leat maid dávjá čádnon allabasiide ja meassuide. Árbevieru bissu nannošit ovttaht sajis, ii ge

Čoarvi-Davviriŋggačoarvi, go geahččá Girkoverrána čáda skárfavčhki lahka. Dat lea stuora, mihtilmas bakti maid olo áigis leat ahtán bassin ja gudnihahttojuvvon. Dasa oaffarušše guilla, luven dihte geađggi fámu addit buori guolleliihku. (Goveren: Arvid Sveen)

cooggá. Suoma dutki Castren čállá 1838:s ahte sápmelaččain lea stállu, ruotelaččain leat «jätter» ja suomelaččain «jättlä» ja «hidet». Sámmánát geaid Stállu cökkái sehkkii, sáhte Stálu dájuihit go čuohepsit ráiggi Stálu sehkkii ja deve dan gedggiiguin. Jus fatnasi lei Stállu váldán mána, sáhtii mánná dollet oaksái go govdui muora meaddel ja gaikkehit iežas gáddái. Stállumitalusain leat dávjá oasit mat mángga eará sajis nai leat mitaluvvon, dego Smørpukk dáčča mitalusain.

(5) Noaidi dahje eará olmmoš geas lea máhttu, sáhtii darffis ráhkadit Stálu. Dan Stálu sáhtii noaidastallamiin bidjat dak-kár olbmuid badjeli geaiguin lei suhtadan.

(6) Muhtomin govviduvvo Stállu eatnanvuolážiin. Go Stállu vuoitahallá sápmelazžii doartumis, fállá Stállu olbmui iežas niibi. Muhto dat niibi lea várálaš dan dihte go dat jorggaha vuostlasti guvlu, ii ge Stálu guvlu. Eatnanvuolážiid máilmmis lea oainnat buot jorgut.

(7) Stállu lea maid sámii ássanguovlluin dovddus šattolašvuoda govvan. Muhtun báikkiin lea mitaluvvon ahte lunttat lávejed-je gárvoit juovlahokkán juovlabasiid ja oddabeiviid gaska-ka, ja gillis bearrat «gonagasa vearu». Stuorimus lunta lei Stállu gárvodan. Sus lei soabbi mainna nieiddažiid helmniid vuollái čuggeii go bearai sis «vearu». Nieiddažat vigge botnjat vuollái ja nuolahit su állás. Stállu sulastahttá Stáli dološ dáčča mádnasiin.

(8) Stállu johtá juovlaruohta siidda čada ja šitjuid miejde herge-gein ja guhkes sáhpánráidduin. Šitjut galge čorgejuvvot amas stálu ráidu darvánt. Viesus dahje goadis fertii leahket čáhci Stállu, vuoi dat ii njána vara dahje vuoiŋjamaččaid mánaín. Mánát galge siivot ja jaskadat leahket juovlaruohta, amas Stállu boahut goddit sin. Sámmi atne juovlaruohta buot várá-laččamus idjan jagis.

Dan girjás sámii mitalusárbevierus lea Stállu guovddáš govvan, deimna go boahá mángga hámmis ja diliis oba sámii ássanguovlluin nuortan Guoládatnjárgga rájes gitta Rørosai ja Idrei lullin.

ČUODIT REVIDEDJE SÁMIIN RUOVTTUUD JA GILMID

Sámi máinnasmáilmmis leat maid olu fearánat čudiid birra. Čuodit lea namahus rievváriin mat bohte nuortan rievvidit sámii id ruovttuid ja giliiid. Sii ledje oallugat fártrolaga go rieviedje. Dáid fearániid historjjálaš duogáš sáhtttá leahket 1200-1400-logus, go nuortan bohte rievvárválvvit sámiiid rievvidi.

Máidnasiin juoga man duogáža birra, leat nanu čanastagat lundui ja eatnamiidda. Olbmuid duovdagat leat hui guovddázis mádnasiin. Dákkar mádnasat leat čadnon lagas birrašii, ja sáhttet čujuihit dihto mearkaide eatnamiin. Lagas birrašiidda šaddet dakkár mearkkat «oaivebávččasii» maidda geahččalit čilgehusa gávdnat.

Dákkar máinnas lea mitaluvvon Guovdageainnus, gos guokte mihtilmasvuoda 30 km gaskkain leaba čadnon oktii. Nubbi lea guovdu gili, ja nubbi fas meahois. Mádnasis muitaluvo mánaid birra gear stohke ja rigerejedje juovlabasiid dan bohta go váhnemat, gear leigga rikkis boazoeaiggeádat, leigga mátkanis juovllaid basuheame. Bahá boahhá mánu hámmis badjin, rievvadada iežas Stálluin ja vuoššá mánaid. Biigá vuolgá márkaniid sámiin. Muhto eanet dáhpáhusat dáhpáhuve:

Go nieida vuji roaŋke soagi vuoli, dohppii Stállu, gii lei muoras čohkkáne, nieida luhkkii. Nieida gal vuji ain, ja Stállu beázi dasa. Go lei nieida ollen lahka Guovdageainnu, luoddani vuoján gasku eanu. Dakko lea ain stuora geađgi. Biigá muitalli eamniiti ja isiti mii lea dáhpáhuvvon. Soai eaba jáhk-kán bigái, ja vulggiiga ruoktot geahččat lea go duohta. Go olliga goađe lusa, manaiiga sisa. Go isit ollii goahneuksi, oinni stálu goadis boradeamen. Stállu dohppii sida skávžžáide ja gaikkehii luovos. De bodii eamni, ja stállu gaikkehii sus nuppi čičči eret. Stállu borai sudno. Buot goadii ja bohccot šádde geađgin. Durkkihanváris leat stuora geađgit, dego guokte goadi, ja smávit geađgit, mat leat dego eallu livas. Leat sihke čáhppes ja vilges geađgit.

Máinnas čilge dan čáhppes, guhkolaš geađgei Guovdageain-eannus ja juova Durkkihanváris. Dat máinnas gávdno Just Qvigstada girjjiis: Lappiske eventyr og sagn (Oslo 1927-29).

Historijálaš fearánat gal leat olu. Earenoamážit leat guokte govvideami sámii máinnasteamiis mat dávjá gullojit: Stállu ja čuodit.

STÁLU IEŠGUDET LÁGAN HÁMIT

Stálu govvideapmi lea mánggalágan ja dan dihte sáhttá mángga hámmis boahit.

(1) Muhtun oktavuodain lea Stállu govviduvvon dolos davviriikalaš veartogáibideaddjin dahje vikingan. Stállu lea gárvodan čáhppes biktasiiguin dahje ruovdegárvvuiguin. Stállu lea čádnon vikinga-áigái (800-1050) ja árra gaska-áigái (1050-1200), go davviriikkain bohte rievidammátko-laččat sápmelaččaid lusa. Son hástalii sámiid doarrut iežainis dalá vikinga-njuolggadusaid mielde. Stállu lea stuoris ja gievrá, ja hárvát ledje dat sápmelaččat geat suinna dusse doarrut. Jus doarrun šattai ja sápmelaš vuittii, galggai Stállu albmáládje hávdáduvvot, ja sápmelaš ges galggai su silbarudaid oažžut.

(2) Stállu govviduvvo maid vádjioladdji vuovdestállun, mii vástidii suopmelaččaid Vuoren-Perkele. Stálus lei máhkaš rukses gákti mas ledje silbarohkit. Sus lei silb-boaggán ja silbanadat niibi. Gurut giedas lei bursa silbarudaiiguin ja olgeš giedas soabbi. Stálus lei čáhppes, unna bealnagaš mii su várjalli oaddettiin. Jus Stállu doarrái sápmelaččain ja bidahalai, bovttii beana su jápmimis go njoalui Stálu vara. Dan dihte fertti Stálu bealnaga maid goddit.

(3) Stállu hástala sápmelačča doarrut. Dalle son váccaša dego baldonas čáhppes biktasiiguin ja soabbi giedas. Muhtumiin dain máidnasiin gos Stállu hástala sápmelačča, govviduvvo Stállu dakkarin mii olbmobirgui liiko. Ja muhtun eará máidnasiin govviduvvo Stállu hui luonddu mielde go ruosti buollašis vándarda, nealgečovjjiid.

(4) Stállu sáhttá maid leahket jiehtanasa hámmis, gii lea hirtmat stuoris ja fasti, ja gii mánáid fatnasiin doalvu dahje seahka sisa

Áhkku lea vihtta-guhtha meter alu sieidi Hólddai lohka Áittás. Donko manne mearrasámiit oaffaruššat guilliid ja guolevuoja oažžun dihte buori dáikki ja bivdalu.
(Goven: Odd Mathis Heetta)

Gotti álgu

Leigga guokte oappážaga geat orriiga goabbat goatis, Áhččšeadni ja Návėšeadni. Sudnos lei goabbat áldu maid božiiga, ja dat lei sudno eallámuš. Áldduid ii dárbašan guodohi, dat botiiga goade lusa bohčimáigái iđit eahket. Áhččšeadni lávii gazzu ruovssi go božiin.

De leigga álddu meahcis. Humadeigga vel. Áhččšearni áldu logai son ii vuolgge eamidis lusa šat, deinna go eamit lea su ruovssi gazzon havvin. Áiggui guodáit eamidis, gii lávii huškut su ja miellkehis rávžan su gohčodit, mannel go lei bohččán. Návėšearni áldu gal áiggui ruoktot vuolgiu. Dat logai iežas eamida lávet buorranaddat sutnje, ihtasit bohččit ja árpmošállat su.

De earránantaiga. Áhččšearni áldu manai meahccái. Návėšearni áldu fas manai ruoktot.

Olbmot lávejit mutalit ahte Áhččšearni álddus leat gottit vuolgan. Návėšearni bohccot leat dat lojes bohccot maid olbmot guodohit.

Ábis lea rávvega, ja guovdi ges lea sihke mearas ja olu siseahnanjávrrin. Eará imašvuodat leat jiehtanas, hálddit, noaideloddi, leavedolgi ja eará supranormála ádat.

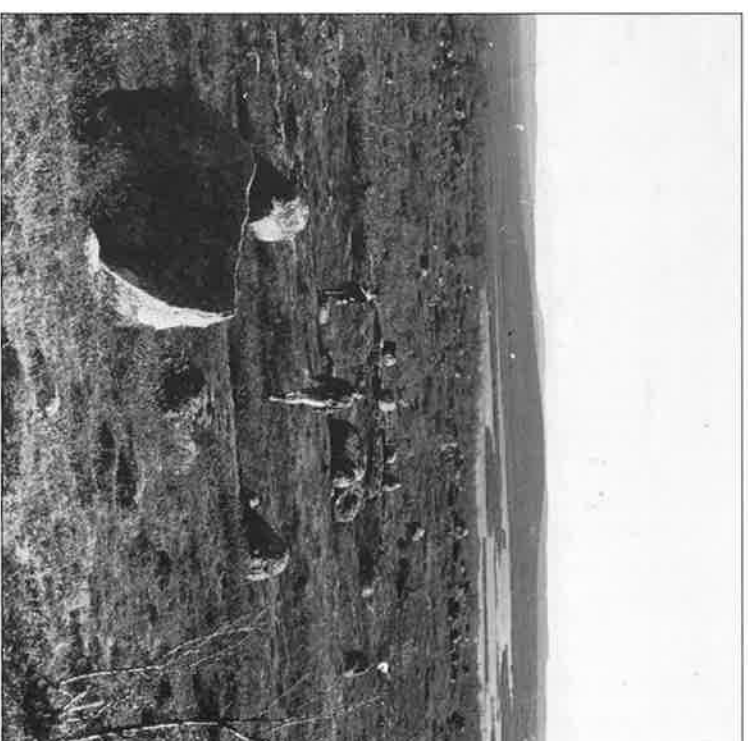
Muhtun cukcasat sulastattet eambo muitalusaid:

Bárdni ja dihkki

Muhtun bárdnázis lei dihkki man ii rásken goddit, ii ge suovvan earáid ge goddit dan. Dihkki njamai vara bárdnázis ja stuorui beaivve beaivvis. Manázassii dajai dihkki: «Go don ii ráške goddit mu, gal mun rásken goddit du», -ja gáskkii bárdnáža jámas.

Dákkar ánggiris muitaleapmi čájeha ahte olbmot ledje olu albma fearániid vásihan, dahje doivo iežasat vásihan dahje oaidnán imašlaš ja ártegis dáhpáhusaid.

Ipmiliid ja ipmilvuodaid birra muitalusaid gohčodit luondumnyhtalažžan, deinna go mytologia lea seamma go ipmiliid birra oahppu. Sámi álbmotdiktemis eai leat dákkar muitalusat nu dovdosat.

Durkkihanvátis Norgga ja Suoma ráji lohka lea juovva mii vuosttaš muohtan čakčat orru dego eallu livas. Boares muitalusas muitaluvo ahte Stállu rievdadi eallu juovvan dan dilhte go mándát rigerejedje dalle go váhnemat leigga mannan girko-stallat. (Gowven: Odd Mathis Hættta)

Sámi álbmotgáttut

Álbmotgáddui gullet dakkár govvideamit mat eai leat oskkolaš servvodaga govvideamit, eai ge dukkiid čilgemis.

Álbmotgáttus lea beaivválaš eallimis doaimma, ja religiuvdna doaimmá fas jápmima guvni eallima manjel.

Sámi álbmotgáttut, nu go eará álbmotgáttut, čájehuvvojit govvidemiid, vásihusaid, muitalusaid ja vieruid bokte.

GOVVIDEAMIT JA VÁSIHUSAT

Olbmo deatalaččamus vásihusat eallimis leat dávjimmusat govviduvvon. Sáhtte leahket čadnon báikkiide birrasis gos čilgemeahtun fearánat sáhtte dáhpuhuvvat. Maiddái guovddáš dáhpuhusat ja allabasit eallimis, nu go riegeádeapmi, gásta, náitalaepmi ja hávdádeapmi, sáhtte leahket govviduvvon. Olu lei maid čadnon juovlabaside ja jonssohii, mearrabargguide ja mearraohtimii, bivdui, guolásteapmái ja gilvimmii, maid boadus ii lean dihto ja mat ledje várálaš bargun olbmuide. Muhto álbmotgáttus lea dieđusge maid olu mii guoská dávdadeid, jápmimmii ja eallimii manjel jápmima.

Sámiid árbevirolaš álbmotgáttut leat maid čadnon luonddu mihtilmasvuodaid, nu go stورا gedggiide, bávritide ja eará mihtilmasvuodaid. Dat sáhttet čilgemeahtun vásihusaid buktit, dahje dagahit ahte olmmoš ii oainne sivaidd ja váikkuhusaid rievties gaskavuoda ja ahte seaguha ipmárdusaid.

Muhtun olbmot leat dakkarat mat sáhttet ipmašiid vásihit, nu go nevtiin deaivvadit, eatnanvuolážiid oaidnit, eahpáračča gullat dahje jápmán olbmuiin dieđuid oazžut.

Dákkar jáhkut sáhttet jodáneappot rievdat go vierut. Jáhkut sáhttet čuovvut áiggi ja heivehuvvot odda dilái. Odda áigásas álbmotgáttu mielde jáhkket olbmot nástitid mearridit olbmo eallima ja jáhkket maid «girdi duolbasasaid» duohtan.

ÁLBMOTDIKTEN

Iešgudentlágan njálmmaláš muitalusat, nu go muitaleaddji iežas

vásihuvvon fearánat, gáttut cukcasat, máidnasat ja muitalusat gullet álbmotdiktēmii. Muitalusat gullet álbmotdiktēmii, muhto daid eai jáhke dáhpuhuvvan albma immis. Muitalusat ja máidnasat, álbmotmusihkka, sátnevádjásat ja árvádusat govvidit álbmotdiktēma mii fas lea álbmotgáttuin bohcciidan.

Dávjá lea muitalusain dábálaš álbmotgaskavuodalaš sisdoalu, muhto muitalusa biras ja oasseváldit leat sámi jurddášanvuohká ja máilbmái heivehuvvon. Doppe gávdnojit gonagasbártit, gámahuuvvon bussat, bohccot, gumpet ja guovžžat. Ja leat maid Gutnabádoš, Gonagas ja Gonagasnieida. Muitalusain lea dávjá ovttalágan bárti. Gutnabádoš oazžu Gonagasnieidda ja beali gonagasriikkas, stállu luoddana beaivebáitagis ja jiehtanas gottahallá. Fáddá lea seammá, bahá vuottahallá buorrá ja bahá dahkki šaddá gillár.

Máidnasiin leat dávjá historjiálaš čanastagat báikkiide, muhto muitaleami čada leat áiggi mielde rievdan veahás.

Máidnasiin lea duogáš historjiálaš ássiin dahje álbmotgáttuin, muitalusat ii dárbbas leahket dákkar duogáš. Máidnasiid sáhtá juohkit sisdoalu ja málle mielde.

Memorahtat dahje fearánat leat lagabus duohtavuoda go eará máidnasat, deinna go leat bohcciidan duohta dáhpuhusas, mii ii leat nu beare doložis dáhpuhuvvan. Fearániid duodaštuussan sáhttet leahket oinnolaš ja albma muitomearkkat, nu go ridut várregilggain, buollámat dahje boares duovdagat. Muhto maiddái fearánat sáhttet olu rievdan go olbmot eai muite nu juste, eai ge buohkat muital ovttá ládje.

Supranormála máidnasat leat álbmotgáttuid vuodul bohcciidan. Sáhttet leahket olbmuiin duodaštusat ahte juoga lea dáhpuhuvvan. Olbmot sáhttet ipmašiid vásihar; almmis oaidnán gedggiid gáhččame, jekkiid oaidnán buolláme ja eará luonddu dáhpuhusaid oaidnán mat eai leat čilgemis. Dákkar fearánat sáhtte hui guovddážiis leahket álbmotgáttuin.

Sámi muitalus-árbevierus leat gánežat ja gufihitarat, eahpáraččat, stálut, ulddat ja eatnanvuolážat. Olu dáin cukcasiin leat bohccot ja ealebat guovddážiis.

Čiesti lea oaffarbáiki mii lea dego gierdun Ceavccagead-
njárgas Várjagis. Dákkar oaffarbáikiid leat olbmot muvren
guda gitta loji meter govvdu gierdun. (Goven: Arvid Sveen)

seremonia, maid dárkiliit čuvvo ja mii lei mávssolaš ja
jierpmálaš dahku. Ii oktage dákti galgan doddjiot. Mangnel
borrama čohkkejedje buot dávtiid ja jávistedje daid.

Duolji spillejedje mangnel go ledje boradan, ja cegejedje
muorramáddaga vuostá. De čatne nissonolbmuide linni čalm-
miid ovdii. Sii galge njuolain ja juovssain báhčit duolji guvlui.
Su isit gii ovddemus deaivvai duolji, galgai nuppe háve god-
dit guovžža.

Mangnel daid rituálaš doaimmaid manne buohkat goahái.
Guovžagoddi dollii skertegii, viegai golmma gearde árran
birra ja olggos. Dievddut čuovvolejde su. Guovžagoddi eamit
ja eará nissonolbmot bálkestedje gunaid sin mangái, deinna go
gunat galge vuojehit várálašvuodaid. Ja de lei bassivuohka
nohkan. Golmma beaivve geahčen ožžo olbmát fas eamidiid-
deset lusa boahit, muhto guovžabivdu jodiheddji galgai
vuordit vihtta beaivvi. Dan rájes elle fas dábbálaččat.

Báktesárgun mii govvída guovžabivdnu. Jleppmluovttas Áihtás (Bergbukten 1). Govva lea s. 4.200-3.600 j. o.Kr. Olles scena govvída guovžabivdnu manjiidáivi dahje árragáida ovdai muohta suddá. Oassi báktesárgumis. (Gowven: Arvid Pettersen)

GUOVŽABIVDU JA BÁLVALANDÁBIT

Olu leat bálvalandábit ja rituálat mat guske guovžabivdu ja guovžža birastahhtimii.

Sápmelaččain, nu go eará davvi álbmogiin Ruoššas ja Ameriikka arktalaš guovlluin, lei guovža bassi ealli (fpmila beana) mas lei siellu. Guovžža dálvenahkárin lei maid juoga imaš. Guovža lei várálaš go dan vuoigat sáhte mávssahit, eandalli guovžagoddi ja su eamida guovdu. Bivdidettiin lei olu maid várás galggaí alnit, go jápmán guovžža njunis, váim-mus ja náhkis bohčiidii imaš fápmu. Hui dárkkilit galggaí rituálaid čuovvut ja várrogasat meannudt.

Eai lean čohkkejuvvon njuolggadusat guovžabivdu ja guovžža bálvaleapmái, muhto ledje muhtun oktasas dábit maid čuovo.

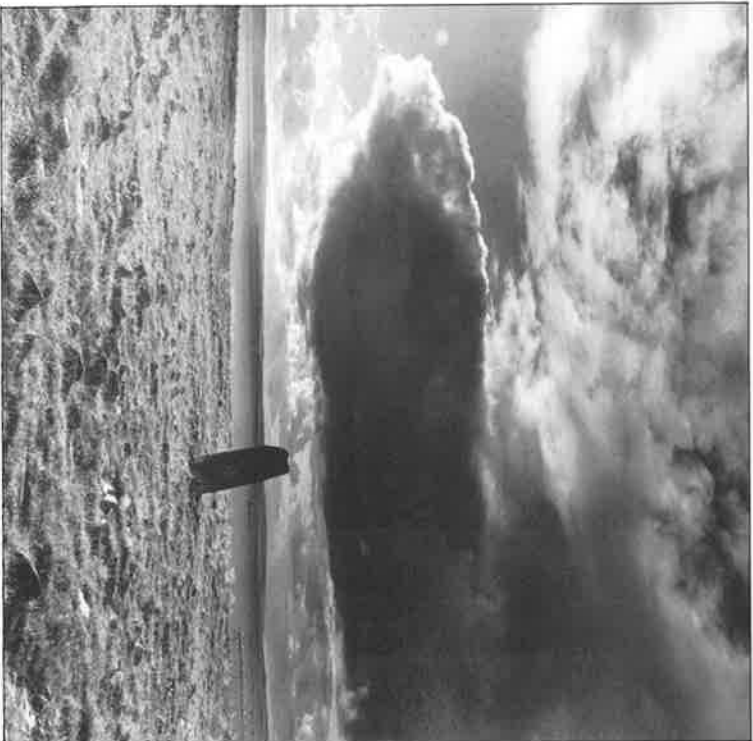
Go guovžabivdu ráhkkanedje, anii noaidi meavresgári oaidnin dihte šáttai go buorre bivdolihtku vuoi ii.

Dearppadettiin oinnii movt árpa jodaši meavresgári nalde. Dás oinnii makkár bivdu šáttai. Dán seremonia vuolde juoiggaí vel guovžža vuoi dat šáddá buoremillii.

Go dievddut vulge, lei meari movt sii galge manjálaga mannat: Son gii guovžža bieju lei fuomášan ja birastahhtán, manai ovddemusas soppin mas lei meissetgierdu. Meisset lei sámiin bassi metállaseaguhus. Soabbi ja meissetgierdu noaide-govaiguin vártjalli olbmá ja attii buori bivdnu. De bodii noaidi meavresgáriinis, ja goalmnádn fas bivdo-olmmái gii galggaí čugget guovžža go dat čuoččehii manjejuoggiid nala. Go guovža lei jápmán, huško dan soahkerisstuiguin.

Ovdal go siidii dolvo guovžža, bidje dan njálbmái sieđga-dahje soahkerissegierdu mas de gaikkehedje gohmma gearde. Bivdo-olbmát čádaheđe vel eará rituálaid duššindahkan dihte guovžža várálaš fámmuid, ja vártjalan dihte nisssonolbmuid guovžža fámmuid vuosta. Nisssonolbmot eai galgan olles jahkái vuodjit dainna hergegiin mainna geasehedje guovžža.

Go dáid njuolggadusaid ledje čuovvon, ožžo nisssonolbmot maid borrat guovžža bierggu, go ledje de gáhttejuvvon guovžža várálaš fámmuid vuostá. Guovžža borran lei maid olles

Ceavccageadgi Ceavccageadnjárggas Várijgis lea okta olu mearkagedgijn Davv-Norggas maid doivot dolos davviriikka-
laš olbmuid ceegen. Guovllu olbmot leat atnán geadggi
sieidin. Geadgi lea ain guolevuoja naga, go vuide dan guolle-
lihku oažžun dihte. (Govven: Arvid Sveen)

galggaí čájehit go manai bassi vári, bassi bávtti dahje bassi jávtri, sáivva meaddel. Sáhtii čijjadii, juoigat dan bassi báikki dahje gahpira nuollat.

Muhtun formašuvnmaid leat gohčodan sámiiid girkun («fin-
kirker»), nu go Gilivuonas Finnmárkkus. Muhtun sieiddit
ceaggájit aktosajis, nu go Čoarvi Davvenjárvgas, Áhkku
Gorraváris, Stállu dahje Áhkkánjárvgastáiba Hammerfastta
luotta nalde, ja Sieidi Sáltoduodaris Stødi nammasaš
báikkis. Oaffarbáikin vállejeđe maid báktelanjaid ja
guraid. Nordlánddas bajabealde Murgosvuonbada lea
dearbmeгурra gos odne ain leat bohccodávrit maid leat oaffa-
ruššan.

Sámi ássanguovlluin leat olu stuora bávrit ja geadggit mat
leat sieidin báivaluvvon. Muhtumiidda oaffarušše guolevuoja
vuoi guollelihku ožžo, ja muhtumiidda fas bohcco osiid vuoi
burid ealahagaid ja bivdolihku ožžo.

Jus fal goasse bilkidii sieidti ja biehtalii dan, de massii lih-
ku ja sáhtii vel lihkuhivuoha nai deavridit su guovdu. Buot
bassi váritid, bávritid ja eará bassi luondugáhppálagaidd lea
luondu ieš sivdnidan.

Muhtun boaresáiggi muittut mat várra leat hui deatalaččat,
leat dat oaffarbáikkid mat gierdun leat ráhkaduvvon. Dat leat
muvvejun gierddut sullii guda gitta logi meter diameteriin.

Allodat leat iešgudetlágan. Váttis lea mihitidit go bajimus
geadggit leat fierran. Dain lea sullii 0.7-1.2 m allodat. Gierddu
siste lea oaffarčiehká ja sieidi leamaš. Juovva sáhtttá maid bassi
báikin leamaš. Stuorasullus (Offerholmen) Porsáingus
gávdnojeđe ovdidit čuohtelogus mieskan čoarvvit ja davvrit
mat čájeheđe maid oaffarušše. Eará sajis gávdnojeđe muorra-
bázahusat mat soitet leamaš geadgegierddu allodatjactakkan.

Várijtanjárvgga derpmiin leat maid oaffarsajit. Doppe lea alla
mihitimas geadgi mas leat 12 gierddu siskálaga, metera gaska.

Geadgi lea Ceavccagead-njárvgas ja dan gohčodit
Ceavccageadgin dahje eará sámiiin guolevuoja-geadgin. Geadgi
lea ain guolevuoja naga, go dan vuide buori guollelihku
oažžun dihte.

Noaidi lea dakkár mii máhtá buot lihkahusvuogiid. Son lea dakkár olmmoš gii mieleaavttus sáhtá sielu gáidadii rupmašsis. Eai buohkat leat noaidit geat dakkár lihkahusvuogiid máhtet. Noaidis sáhtá siellu guoddi rupmaša ja mannat albmái dahje eará málbmái, gos gaskaopmin sáhtá leahket olbmuid ja čilgemahtun málbmi gaskkas. Ii noaidi vehkiidis haga vuolge. Leat vuoinjar, dávjá eliid, čurohiid dahje lottiid hámmis, mat noaidi veahkehit.

Noaidis leat olu doaimmat. Son galgá dávdmaid dovdat ja dálkkodit, dávjá vuoinjarid vehkiin. Guokte siva leat manne olmmoš buohccá: Siellu lea láhppon dahje bahá vašálaš lea boahkán rupmaši. Ja siva fas mearrida dálkkodanvuogi. Jus siellu lea masson, geahččala noaidi lihkahusaid čada dan viežžat ruovttoluotta. Bahá vašálaččaid son geahččala veahk-kálega vuoinjariguin gaitut, njannat dahje čolgat olggos. Noaidi eará deatalaš doaimmain lei ovdeš vásihusaid ja dáhpáhusaid čilget, láhppon olbmuid ja biergasiid gávdnat ja boahteáiggi dáhpáhusaid einnostit.

Noaidi lei allagit gudnijahttojuvvon olmmoš, muhto sus ii lean formálaš váldi mearridit ii ge fámmu geavahit.

Muitalusas noaidi jápmimis čilgejuvvo su earenoamáš fápmu:

Notozero davágeahčen orui albma girtnoaidi. Olu baháid lei son eallenagis is bargan. De jánni noaidi. Bidje su gistui, muho go oalá lei sevnjodan eahkes, lihkaí jábmi ja manai vuovdá čuorvut. Ruohadui ija dassozii čuvvgodášgođii. De manai fas velledit gistui. Su leaska háliidui hávdáid su risttalaš eatnami, vuoi bisošii hávdáid. Muđui hávdáid nuorta-sámi jábmiid vuoiikko gosa, gosa buoremusat heive. Na, ii oktage duostan suinna vuolgi. Muho de lei okta gii goitge lohpidui dan dahkat...

Jus noaididastallan galgá doaimmat muhtun servvodagas, ferte dan kulturbirrasis leahket vuoddu dasa ja muhtun eavttu ollašuvvon:

(1) Noaidi lea joavkku dahje servvodaga ovdas doaimmane go gulahallá eará málbmiin ja olbmuiquin.

- (2) Veahkevuoinjarid doaimma lea áibbas dárbbášlaš jus galgá beassat eará málbmái.
- (3) Noaidi šaddá lihkahusaide gos vásiha imašlas, muhto ii albma duohtavuoda.
- (4) Birrasis ja mudui servvodagas ferte leahket duohta osku dasa ahte gávdno eará málbmi mainna noaidi sáhtá gula-hallat.

BASSI BÁIKKIT JA SIEIDDIT

Ipmiidda oaffarušše stuora mihitimas gedđgiid dahje bávttiid vuollái. Daid gohčodeđje sieidin. Sáhte maid oaffaruššat bák-telanjain ja báktegurain, báktestelliin, váriid vuolde ja jávregáttiin. Beaivvázii oaffarušše dávjá gabbabohccuid čorvviid ja dávttiid. Muhtomin oaffarušše olles bohcco. Horagállis galggai muhtomin oazzut olles variha maid goivo eatnan vuollái nu ahte čoarvvit dušše oidnojit. Go eará ipmi-liidda oaffarušše, de dolvo dávttiid ja čorvviid, ja vuide sieidit guolevuojain dahje varain.

Oaffaruššat galggai gudnijahtin dilte ipmiid, -ja soabadan dilte singuin. Dan oktavuodas galggai olu dahkat várjalan dilte iežas ja lagamuččaid, ja vuoi lihkolážžan ja vuortbálažžan beasai eallit.

Bassi váriin ja oaffarsajiin lea iešgudetlágan hápmi ja leat iešgudet sajis luondus.

Bassi váriin leat dakkár dimenšuvnmat maid eará siiddiguin ii sáhte buohstastahit. Dábálaččat leat akto sajis ja leat nu alladat ahte várreohkar jávket balvaid sisa dahje alit albmái. Álttás lea Háldi bassi vári. Dat lea eará váriid gaskkas.

Tunnsjöguden Davvi-Trøndelágas lea 814 m alu bassi vári mas lea dego botkejuvvon čohkka. Doppe lea muhtun guras sieidi gosa bohccuid oaffarušše.

Muotke(luovtta)jávris Romssas lea sieidi seakka muotkkis gokko gottit rasitideđje siseatnamis joditettiin njárgui. Eai dárbbášan oaffarsajit leahket dakkár váriin, muho gutni goitge

mutatlii silbba birra mii Ingemunda burssas lei jávkkodan ja dál lei makká dan vuovderavddas Islanddas gokko olmmái galggai huksegoahit. Ingemund gáda ja bivddii golbma sámi bártti («sensveiner») vuolgii Islandii ohcat silbba. Dán mátk-
kis ádjáneđe golbma rja, seammás go ledje goadis čadat.

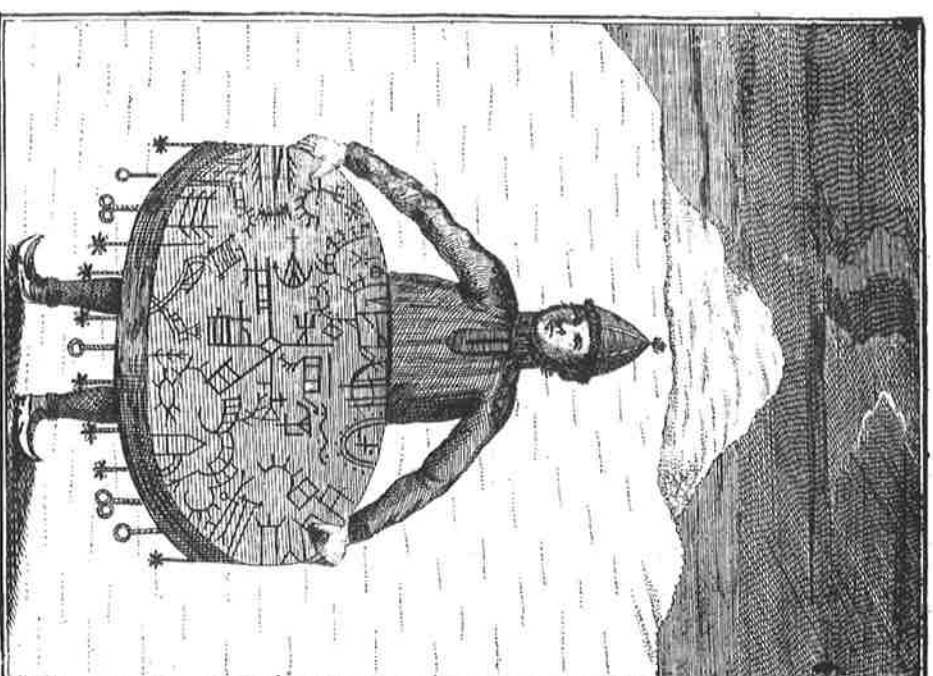
Meavresgári ja noaidi birra lea vuosttaš geardde čilgejuv-
von girjiis Historia Norvegiae loahpas 1100-logu, De Finnis
kapitallis:

*Dál lebbe noaidi gokčasa, man nalde ráhkkanan noaiddástalla-
mii. De váldá gári maid goappes gieđanguin lokte. Gáris leat
bossuid ja bohccuid, dimbariid ja smávva sábehaččaid
govažar. Das lea maid uma famasaš áirruiguin. Daiguin
fierrruiguin galggai uhtiduuvon noaidi siellu mátkkošiti vaza
čada, ceakko bávtiid ja čiekralis mearraid mielde.*

*Go guhka lei njuikkodan dáinna gáriin, gahčai maŋažassii
eahnani. Su ámadadju lei čáhppai dego čáhppes olbmás,
soasi njálme birra, dego livččii bakkohuvon leamaš.
Maŋažassii dego doddjo čoaivi sus ja heakkahuvvá huikkáde-
miin. De jerre soapmásis, gii noaidevuoda máhtii bures, movt
daimagovtuin lei mannan. Ja son noaidástalai seammalad-
je, muhto ii seamma bohosisin gal. Oaččui dálu isida čuožžilit
dearvašin fas, ja mutalii vel manne noaidi lei jápmán:
Noaidi siellu lei gárvodan bossu hápmiin, mii garrá jođustis
mearas deaivvai nuppi noaidi mii bastilis sággin lei čihkosis
mearas. Bastii noaidi čoaiviái. Dat maiddáai dovdui noaidi
čoaivjis, gii lei ruoktot jápmán.*

NOAIDDÁSTALLAMA LUONDU JA DOAIBMA

Mii lea noaiddástallan, ja movt doaibmá dat servvodagas?
Doahpa sjamama (noaidi) várra boahá evenkemiid gielas,
álbmot guhpe ássá viiddis guovlluin guovddáš ja nuorta Sibiras.
Sámi sáhtttá máksit seamma go diehtii. Nederlándalačča
mátkelgihusas China-mátkkis 1692-95 lea sámi vuosttaš
gearde annus.

Vealkegowwa 1700-logus govvida noaidi meavresgáriin.
Olbmot leat govviduvvon unna dohkkožin ja meavresgárril lea
beare stuoris noaidi ektui. Gova lea ráhkadan O. H. von Lode.
Gova gávdno Knud Leem girjiis "Beskrivelse over Finnmarkens
Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Aftguds-
dyrkelse". Kløbenhavn 1767.

Máttaráhkká lei eadni, «the leading woman», gii lei olbmo šaddamis hui guovddázis. Son oaccui olbmo sielu Ráddiáhkás, ráhkadi sillui rupmaša ja atti dan Sáráhkái gii fas divviti sie-lu eadni siste ohkkin šaddat. Sus leat golbma nieidda:

Sáráhká lei dat vuostamuš ja buoremus. Sárrát lea seamma go ráhkadit, earuhit dahje mánágoadi rahpat rieggáhttinis. Sáráhká várjalli ohki ja lei čalbmeadni gii veahkehi olbmo mállbmái. Son ásai goadi árranis, ja gohčoduuvui maiddá dola eadnin. Suttje lei olu čadnon, earet eará lei son nisssonolbmuid várjaleaddji ipmil.

Mangjel go sámrit risttalašvuhii moriduvvojedje ja mánáid gástašahitgohpe girkus, de dávjá ruovttus vel lávgo máná ja bidje dasa odda nama Sáráhkái gudnin.

Uksáhká orui uksalasa vuolde. Son váruihii sisa- ja olggos-mannama, ja válddii vára eatnis ja mánás rieggáhttinma mangjel. Son várjalli eadni buozanvuodas ja divviti máná dear-van suortut.

Juoksáhká mearridii šattai go nieida- vuoi bárdnemáná, ja sáhtii nieidamáná rievdatit bárdnemánán. Boares oskku mielde ledje buot mánat álggos nieidamánán šaddame, muhto Juoksáhká sáhtii rievdatit sohka-beaivi.

ABSTRAKTA IPMILVUODAT

Ipmil dahje Jupmel lea boares suoma-sámi namahus ipmilis. Ipmil sáhtii maid leahket persunifiserejuvvon ipmilvuohtan, ja adnojuuvui muhtun sámi guovlluin álmus ipmilin.

Ráddiáhkái (ráddejeaddji áhčči) lei bajimus govvan meavresgáris. Son lei ipmiliid máddu. Ráddiáhkái sáhtta gohčodit Deus otiosusin, dahje vuoigasteaddji ipmilin dahje fápmun.

Ráddiáhkái, Ráddiáhkái bárdni, gohčoduuvui maiddái Čoarve Ráddin), lei ráddejeaddji ipmil dahje fápmu.

Ráddiáhkái eamni, Ráddiáhká, lei guovddázis olbmo šaddamis.

NOAIDDÁSTALLAN

Noaidástallan gulai boares sámi oskui ja báivalanvuohká.

«Noaidi»- sátni vuolgá suoma-ugralaš searvegielas. Noaidi juoigai ja dearppai meavresgári vuoi linkkhusaide bodii ja beasai jábmiiid riikkas olbmo láhppon sielu viežžat.

Son sáhtii maid oaidnit boahhteáiggi dáhpáhussaid go guldatii meavresgári «muttalaemi» dahje dulkuu árppa linkkastagaid go veahčerin dearppai.

Dearpamis lei ávki bivdui ja guolásteapmái, boazobargui dahje go jodidettiin doaimmai ofelažžan. 1700-logu mišunear muttalaedje noaidástallama birra ná: Dearpama ja juoigama mangjel gahčái noaidi čippiid nala, dearppai gállu, ássu rábui giedanguin ja šattai guovtti limmi gaskii. Biiggá fas bovttii su olu mangjel.

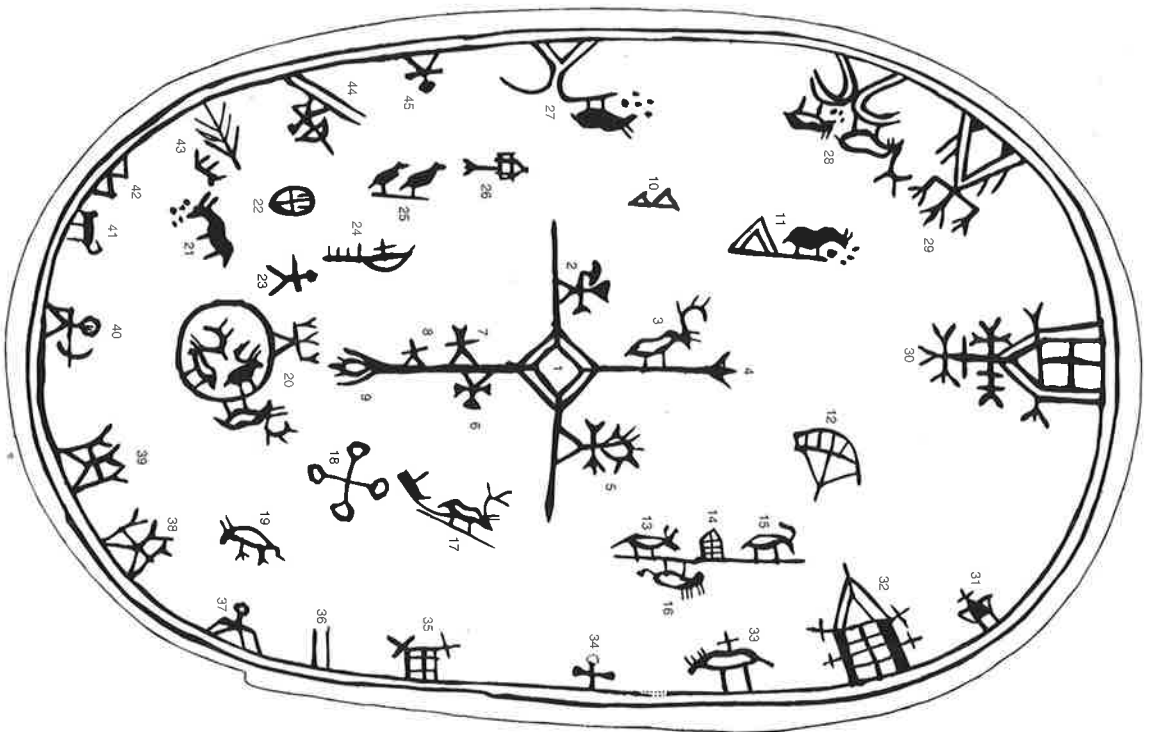
Nisssonolbmot eai ahtan meavresgári, muhto árppa dahje boahkána go einnostedje.

Noaidi birra lea dan boarráseamos davvirikkalaš girjiálašvuodas juo čállojuvvon. Lei garta jáhkku dasa ahte sápmelaččan ledje earenomáš návccat. Dalá risttalaš lágaid mielde lei gielddus jáhkkit sápmelaččaide («á trua á finna»), ja vuolgit sápmelaččaid lusa («fara til finna»), mátkkošiti sin luhtte («á gera finnfara») ja Fimmárkui vuolgit jearrat boah-teáiggi birra («fara á Fimmmerkt at spyvja spá») Rihkkut dáid lágaid lei «ubóta verk», maid sáhkkuin ii sáhttán lonisiti. Muhto sin mátkkit jokojuvvoje.

Harald Hårfagre eamit, Snæfrid, gii lei sápmelaš, doalvvuhii gonagasa noaidejuhkosiin. Go Snæfrid jámii, de rumáš ii oba guohcagan ge. Muhto go de manjemusta goitge guohcagii, bohte juohkelággáš divvrit olggos, muttaluvvo boarráseamos čállosiin. Gonagas morášii su golbma dálvvi. Sudno bárdni, Ragnvald, šattai guvllárin.

Olav Trygvasson manai sámi noaidi lusa einnostahitt boahhteáiggi.

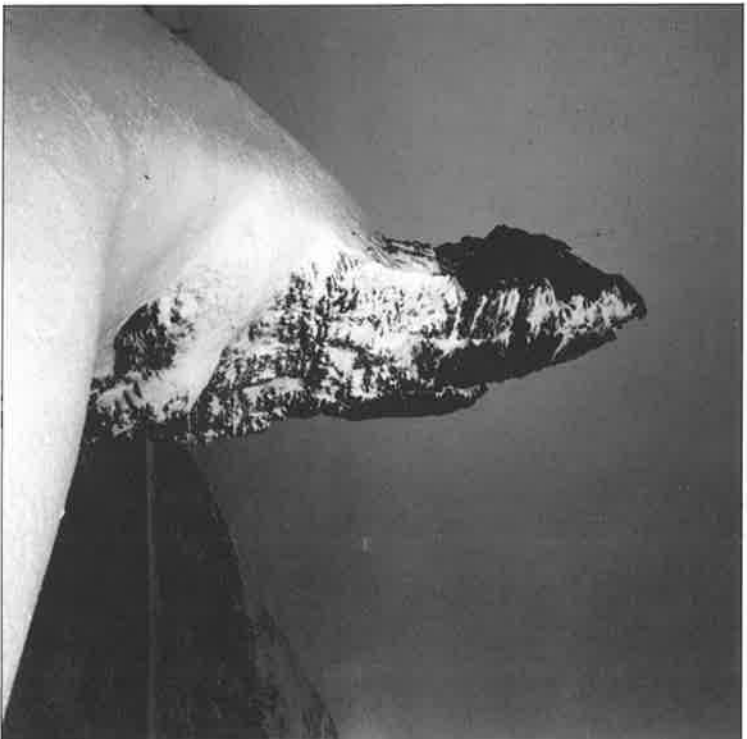
Vatnsdøla-čállosiin muttaluvvo sámi nissona birra geam vižže muhtun guossedállui einnosti. Galgeai ovta olbmái, Ingermundai, muttalit gokko Islándii galgeai bisarit. Nisu

Meavrresgárrri Foldalenis Høylanddas Namdálensis: Dása leat sárgojuvvon 45 gova sista. Birras lea 47,5 cm guhku, 30,4 cm govddu ja 8,5 cm asu. Norrga eisevdiidit váide meavrresgárrri 1837:s. Dál dat lea Strödtischer Henneberger Museumis, Meiningenis Duiskkas.
Nr. 30 Mancker, Ernst: Die Lappische Zaubertrommel II (Uppsala 1950: Acta Laponica VI).

Govat:

1. Bearvi	28. Bohccot ja boraspriet (guovža dahje gumppe)
2. Horagállis	29. Sáivo ja Rádien-áhká
3. Sáivo-sarvvis	30. Rádien-gledji, Rádien-atzje (Ráddeolmmái)
4.	31. Rádien-bárdni
5. Biegg-olmmái	32. Dáčča girku. Ipmil bassi vuolgná
6. Muadden-olmmái	33. Rota/Rutu, eatnanvuoláš ráddejeaddji
7. Álligas-olmmái	34. Noaidečurot
8. Álligas-olmmái	35. Jábmilid álbmu, jábmilid ruoktu
9.	36. Sámiid hávdi
10.	37. Olmmo hápmi, noaidi?
11.	38. Máttaráhká
12. Fanas	39. Sárdhkká
13, 14, 15, 16. Dáčča ruoktu	40. Juoksáhká
17.	41, 42. Sámiid silda: Beana ja goachtii
18. Dirri	43. Guossa-vuovdi (muorra ja oarri)
19. Gumppe, "neavri beana"	44. Sápmeiaččot
20. Sámiid gárdi ja silda	45. Olbmohápmi
21. Guovža	
22. Meavrresgárrri, "gábdie"	
23. Olbmohápmi: noaidi, rumbbu dearpi	
24. Guollebivdi fátnasiin ja fitpmiin	
25. Noaidelotit	
26. Njalla (átti)	
27. Vári ja gumppe dahje guovža	

Olbmot osko mihtilmas gedggiin leahket čilgemeahhtun fámmu mii buvttiid sáidjide ilhku jus oaffarušše daidda ja báivaledje daid. Ánkkánjargastámma "Stállu" Fálas Hammerfeastta luodda-
guoras. (Goven: Anvid Sveen)

beaivváš idii skápmma mangiel, vuide muorragerdu varain. Dasto gehčče beaivái gierdu čáda, veahkehan dihte sin «geat ledje dájáškan».

Bieggolbmá báivaledje fas deinna go son sáhtii buoridit olbmuid dii go ollii juohke sadjái, vártide ja bávtide, eatnamii ja áhpái. Bieggolbmái doarui bahávuodaid vuostá.

Meavresgáris lea son govviduvvon goaivvuiin olgeš giedas ja šluppuin gurut giedas, maiguin goaivu biekká ja dálkki olggos ja sisa.

Leaibolbmái (dahje varraolbmái) ráddii buot meahceelliid badjel. Son attii bivdolihku. Rukses leaibeárrku ja čolggá seaguhusas lei earenoamáš fápmu ja bisseheadji doaimma. Váraláš fámmuid guovžabivdu oktavuodas sáhtii bissehit go nissoonolbmuid ámadajuide čolgededje dan.

Eará ipmilvuodat ledje Čahceolbmái, gii ráddii buot čázádagaid ja jávrtiid badjel, ja attii guollelihku. Ruonameida lei gida ja šaddanáiggi ipmil. Son attii ruonas rási ja jeahkkála bohccuide.

Aske dahje mánnu lei ipmilvuotta mii lei áibbas dárbbašlaš, deinna go čuvgei skápmma measta dego beaivváš.

PERSUNIFISEREJUVVON IPMILVUODAT

Varaldenolbmái lei šattolašvuoda ipmil mii attii buoriid guohtoneatnamiid, buori šattolašvuoda bohccuide ja eastadii dávdadaid. Muhtun čilgejumiid mielde lei su doaimma maiddái bidjat sielu ohkkái ja jápmán olbmo sielus vára váldit.

Varaldenolbmái lea govviduvvon ruonas soahkemuuoražiin man giera lea vulosguvlu ja man ruohtas lea buonjostuvvon bohcco varas. Suttuje oaffarušše čorvviid ja dávtiid, muhto eai fal goassege biergu. Nissoonolbmot eai oba galgan ge Varaldenolbmái oaffaruššat.

Nissoonipmiat ledje Máttaráhkká, Sáráhkká, Uksáhkká ja Juoksáhkká. Juoksáhkká lei guovddázis olbmománá vuolggaheamis ja riegdáhttimis.

gurutbealde meavtresgáris, gos buorre eallin lei vuordime. Jus dohko ii šaddan, de geavai eret obanassige dan birrasis dahje eatnana čiekŋjalassii mii lea meavtresgári olgesbeale guhkesravddas.

Sámi noaidái lei meavtresgári dárbbaslaš, dego girkoálttar báhppii. Meavtresgári ráhkaduuvui iešgudet ládŋe.

Govvideapmi ja sisdoallu lei iešgudet lágan báikkis báikái. Ovrta málles lei govda, assás fuolahas guhkoláš gierdun, mas lei doallancaggei guhkkodaga mielde ja doarrás fas bodnjojuv- von sistebáddi. Nubbi málle lei guhkkodahkii šaddan muorra dahje gohppojuvvon gári mas leat guokte dahje eanet guhko- laš ráiggei main doallá. Meavtresgáris lea sisti čavgejuvvon dan guhkoláš gierddu birra. Sisti lea ráhkaduuvvon miesenáhkis dahje varisbohcco náhkis.

Guovddázis lea meavtresgáris njeallječiegeat beaivváš mas leat njeallje beaivesuonjara. Bajemusas leat ráddejeaddji ipmilat. Vuolemusas govviduvvo sámiiid eallin. Doppe leat duovdagat, ránnát, bohccot ja meahci eallit ja loftit. Bajemus govaid gurutbealde lea Sáivu, gos jábmit elle buori eallima. Oarjelsámiid ássanguovlluin gohčodehje bassi váriid ja jávtriid sáivon. Davvin leat bassi váriin namahusat de go bassi, áilggas ja háldi.

Govat leat báidnon leaibeáikkuin seaguhuvvon čolggain.

Dat seaguhus lea ruksesivdnái ja dovdo ain bures moadde čuodi jagi boares meavtresgáriin.

Vuolábealde lea bodnjojuvvon danriáru ja sistebáddi, man geazis leat ákšo- dahje skátrresullásas ruovdehittat, gaccat, dávtti dahje eará oasit meahcelliin. Muhtun meavtresgáriin lea guovvžža čagardákti, muitun áidna «olmmošogalaš» ealli bivddus. Dearpami átte veahčira dahje ballena ráhkaduuvvon sarvá ovdagiedas dego T dahje Y. Das lei dávjá golmmačiegeat ráigi ja sistiin skoadastuvvon doallancaggei.

Cujubeddjiid, maid gohčodehje árpan dahje bajan, ráhka- dedje dávttis dahje meissegis, sámiiid bassi metallaseaguhusas, veahčira hámmis. Árpan sáhte maid ámtit guokte rieggá, nubbi stuorri ja nubbi unnit, maid čatne sistebinnáin oktii. Árpa

jodaši govaid mielde go noaidi dearppai meavtresgári.

Čeahpes noaidi «oimmi» boahteáiggei dahje vássan áigge, go beaŋi bijai meavtresgári vuostá ja «guldalii» dan maid «muita- lii», dahje go geahčai movt árpa jodaši. Dán dieđu sáhtii fas ámtit beaivválaš barggus, nu go goddehivddus, guolásteamis, njuortjo- ja smávvaossuid bivddus.

LUONDDUPMILVUODAT

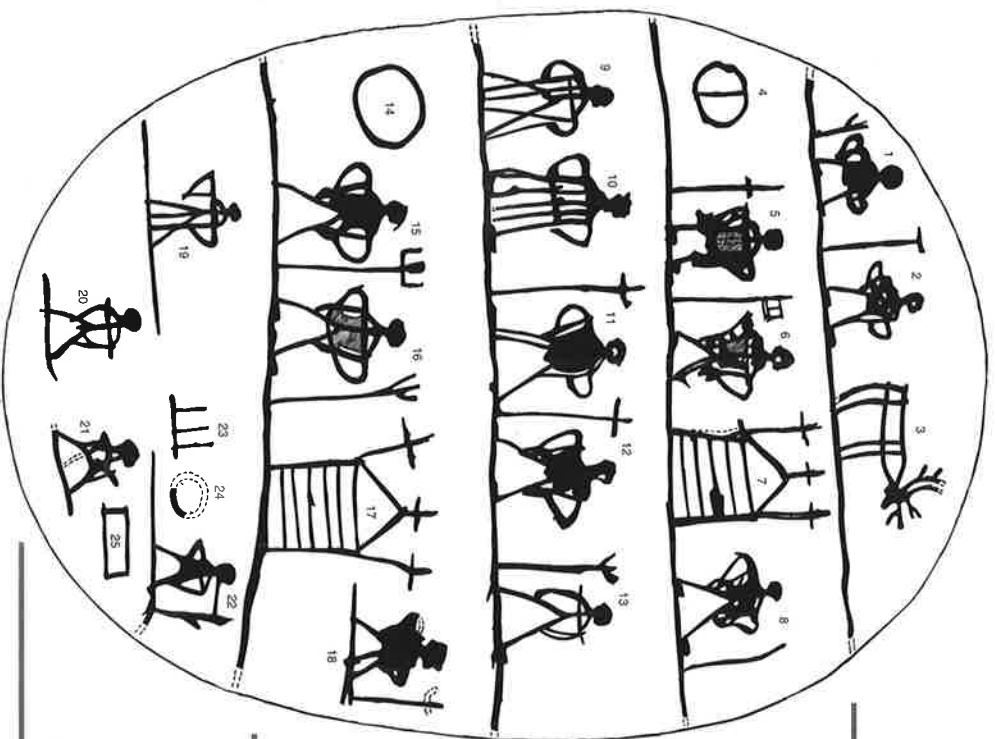
Ovdalaš sámi oskkus ledje luonddufámut guovddázis báiva- leammis, dego bajan, beaivváš, bieggas ja mánnu. Dávjá eai báivalan luonddugáhppálagaid iežaset, muhto daid fámu. Dán earenomáš fámu čatne šattolašvuoda báivaleapmái.

Bajánipmil lei Horagállis dahje Dierpmis. Garra biekkaid, álttagasa, bajána ja šattolaš arvvi bajána mangel, buot daid duohken lei Horagállis. Son govviduvvui veahčerin dahje ákšuin. Sus lei «fápmu buot olbmuid dearvvasvuoda, eallima ja jápmima badjel. (...) Dan dihte balle sámii bajánis ja oaffa- rušše.» Horagálla báivaledje ángirrit. Son govviduvvui olbmo govvas. Suttŋe lei dualistalaš oaidnu, deinna go Horagállis lei sítke buorre ja bahá.

Horagállis lei buorelunddot go (1) bijai arvvi, mii fas šadda- diti jeahkkála ja suinniid, (2) «ráidni» ilmmi, (3) buori dagai buhcciide, (4) vuojehii stáluid ja bahávuoinjaid, ja (5) oaguhii bahávuoinjaid go álttagas časkkii bávtiide.

Nuppi bealis lei Horagállis hupnus ja bahá. Son rigerii bajánčearguniin ja álttagastii bávtiitid luoddut ja bullehii eatnamiid, ja sorddii olbmuid ja ealliid.

Beaivi lea dávjá govvejuvvon meavtresgárii guovttegeardán njeallječiegeain, njealliin beaivesuonjariin. Oaffarsajiin leat čoarvvit biddjon beaivváža gova birra. Dávjá oaffarušše gabba bohccuid čorvviid ja dávtiitid. Beaivváža fápmu persunifisere- juvvi Beavvi-Nieidda čada meavtresgáris, go beaivváš ii lean ieš persuvnmaláš. Beavváš vuojehii bahá vuoinjaid ja dávdmaid. «Beaivváš lea dego buot heakkalaččaid eadni, (...) gii addá «čuovgga. lieggasa ja šattolašvuoda.» Dan beavvi go

Govdi:

1. Bieggolmmái, Bieggagálliis
2. Dierpmis T-máillet veahččiitiin
3. Goddi. Sarvvis

Vuositaš dásis

4. Bečivi, bassi jahki.
5. Ipmill bárdni ruossain
6. Varaldenolmmái, Jumal-Etziem
7. Duopmogirku
8. Ráđienáhká

Nuppi dásis

9. Máttaráhká, «sealge-eadni»
10. Jumal Enne (nieida Mariá)
- 11, 12, 13. Juovlabeaive Hearrát

Godlmmát dásis

14. Mánnu
- 15, 16. Olbmot girku
17. Girku
18. Seamma go 15 ja 16

Nieallát dásis

19. Áhkká
20. Rota
- 21, 22. Bahá vuolgna
23. Dolka
- 24.
25. Jábmniid álbmu, hávdi

Vidát dásis

Várggát guovllu meavrresgárra. Das leat 25 gova. Dát gárra mállat meavrresgárra lea 43,8 cm guhku, 32,8 cm govddu ja 9,9 cm asu. Eiseváldit váide bákkuin meavrresgárra 1691:s. Eaiaggát, Anders Pousson, dilmejuvvui jápmimii. Ovdái go vástádusa oactču i drpmu-ohcárra gonagasas.

sállejeaddjái. Leahkit oskkolažžan, ferte juogaládje jáhkkit dan dahje daidda fámuide geaid olmmoš doaivu mearridit dahje sállat eallimis. Oskkolaš olmmoš jáhkka ovta dahje eanet sálleddjiide ja eallá dainna oskkuin.

Religiuvna ii leat seamma go noaidevuotta.

Noaidastallamis olmmoš «báge» fámuid, religiuvnnas fas rohkadallá. Noaidevuodas osku fámuide almmá Ipmila dahje ipmiliid dáhtu haga. Religiuvnnas fas osku Ipmila dahje ipmiliid árpmu nala.

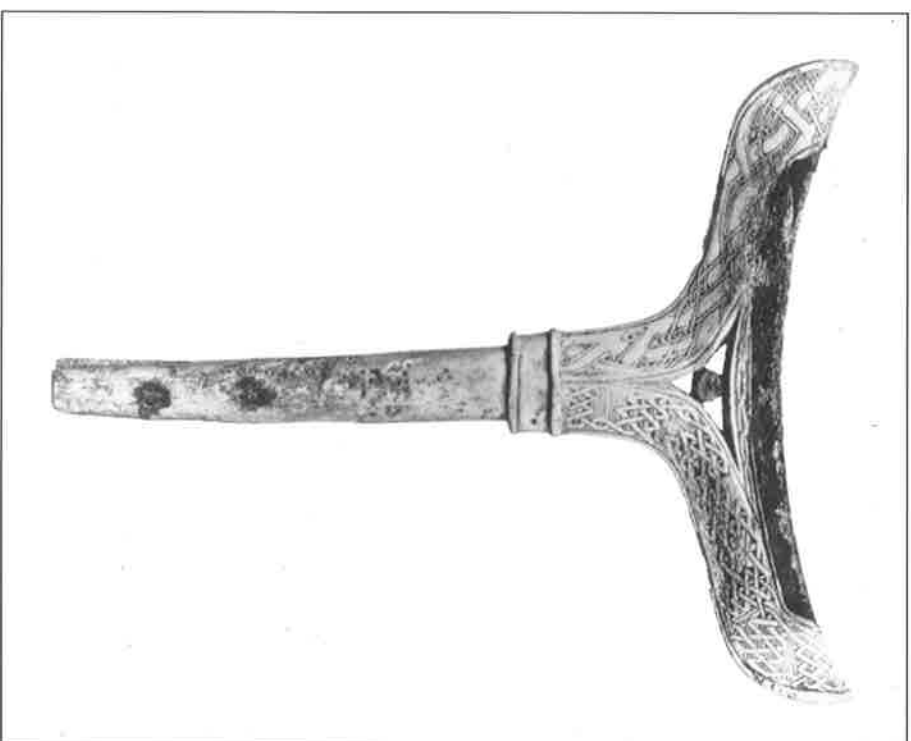
Ovdalaš osku lei polyteistalaš. Dakkár oskkut main leat polyteistalaš oasit, dohkkehit mánga sállejeaddji.

Monoteistalaš oskkuin dohkkehuvo dušše ovta ipmila bávalit. Dávjá lea profeta vuoddudan monoteistalaš oskkuid, nu go juvddalašvuoda, ristalašvuoda ja isláma. Profetaoskkut gearasit etiserjit servvodateallima. Luonduoskkuin fas guorahallet čiekŋaleappot religiuvna sisdoalu go dan ethkalaš sisdoalu.

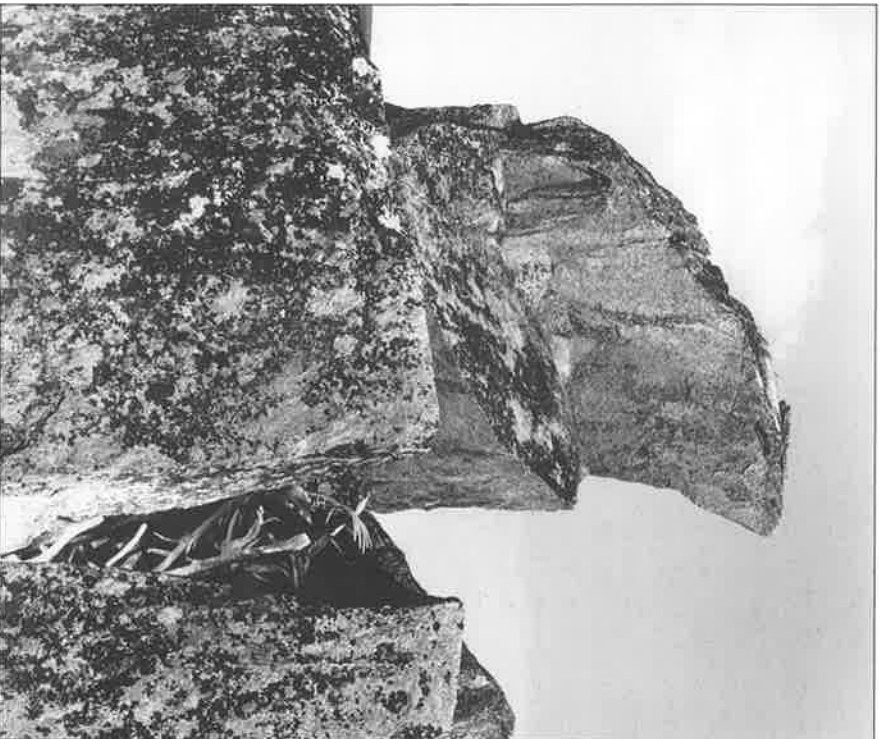
Luonduoskkuin lea luonddugáhppálagain ipmili vuoda fápmu. Bearväs lea guovddázis, ii tal persunifiserjun ipmilin, muhto gomuvuoda guovddázin mii fanaha suotnjariiddis miehtá máilmmi ja maid nalde guoddá daid personifiserjuvvon ipmiliid.

MÁILMMI GOVVIDEAPMI JA MEAVRRESGÁRRI

Meavresgári sárgojuvvon hámiid bokte lea olbmo eallin ja máilmmi govvideapmi konkretiserjuvvon. Meavresgári bajimussas, Ráddeolbmá bálddas lei dávjá beaivvi nisu, man guvlu beaivesuotnjár báitti. Saddi olbmo stelli manai dan beaivesuotnjara mielde vulos, beaivejodu birra ja fitnjut vulos olgešguvlui Máttaráhkkaí, gii fas sáddii dan Uksáhkkaí jus galgái nieidamánán šaddat, dahje Juoksáhkkaí jus galgái bárdnemánán šaddat. De dolvojuvvi stelli nissona rieggá-dahhtingoahái. Máná rávánuvai ja eallima geaidnu manai eatnamiid badjel eará sámi servvodegaide, soitii náitalcani bokte. Jápmima majjel manai Sáivui, miehtebeaivái badjin

Veazir bohccočoovvris gávdnon luoddbarggu vuolde juovas Sállanis Fimmárkkus 1949:s. Bealli olbmo oavdevávttis gávdnui maid doppe. Veazir lea 25 cm guhku noda guhkkodoga mielde. Gullá Romssa Museumi, Sámi-etnografalaš ossodahkii. Govven: Louis Smestad, Romssa Museum.

Fálesgeaddji dovdebedde Jooŋkajávrii Alttas.
(Goven: Anvid Sveen)

Sámiid dološ osku

Dološ sámi oskku leat olu iešgudetlágan govvideami ja dábit. Ii dološ osku lean makkárge ollislaš «oahppa». Sámi luonddu-oskku ii lean oktage vuoddudeaddji, eai ge lean čohkkejuv-
von njuolggadusat ipmilbálvleapmái. Ledje mišunearat geat
1600- ja 1700- logus čálle osiid dán dološ sámi oskku. Sin
oaivedoaiman lei sámiid morridahtit eará oskui. Dán áigoda-
gas lea ge min deatalaččamus diehtu sámiid dološ oskku. Eat
mii beroš dušše ipmiliin ja oskku. Lea maid deatlaš čájehit
movt máilmegovvideapmi lei ja movt osku vuoddojurdagat
báidne ipmiliid bálvleami, oaffaruššama ja doaimaminstara.
Dološ sámi osku vuoddojurdada lei animistalaččat geahččat
máilmmi. Meavresgári dearpan ja juoigan lei dán oktavuodas
hui mávssolaš.

Luonddugáhppálagain lei siellu ja eallin. Váriin, hávitiin ja
jávriin lei siellu ja sáhte veahkehit sin geat bálvaledje daid ja
oaffarušše dardda. Luonddufámot ledje personifiserejuvvon
bieggolbmá, horagállá, leaibolbmá ja eará ipmiliid bokte.

Luondduosku lei maidái polyteistalaš. Polyteisma lea go
osko ja bálvaledje mánga ipmila. Dáimnalágin sii dohkkehedje
mánga sállejeaddji. 1600- ja 1700-logus morridišgohte sámi
eará oskui. Animistalaš máilmegovvideami vuodul man
mielde atne luonddus siellu, sáhte sii álkkit oskugahit personi-
fiserejuvvon ipmiliin nu go Kristusii. Ja profetaosku go ristalaš-
vuohhta ii sáhttan mainna ge lágiin dohkkehit dakkár luonddu-
osku go sámiid osku lei.

Go sámiit vuostáiváldigohte risttalašvuoda, eai dohkkehuv-
von šat meavresgárit ja juoigan. Ohmmoš fertii válljiet. Go
risttalašvuoda lei dohkkehan, fertii vuhtii váldit dan ja «bieht-
talit beargalagas ja buot su daguin ja buot su meannuin», deimna
go risttalašvuohhta ii dohkket eará ipmiliid go dan «ovvta
duohta Ipmila». Jus galgá sáhttit sámi osku perspektiivvas
geahččat ja bidjat rájiid siskobeallái, ferte lagabui geahččat
doahpaga *religiuvdna* ja iešgudetlágan religiuvnmaid.

Religiuvdna dahje osku lea seamma go iežas addit muhtun

8 50,-

**S Å M I I D
D O L O Š
O S K U
J A Ä L B M O T G Ä T T U T**

Odd Mathis Høeftta
DOAIMMAHADDJI
Anne Merete Knudsen
DESIGN/LAYOUT
Marita Grimsø
GRÁFALAŠ BUVTADEAPMI
Fagthrykk Alta os
SÄMEGILLI JORGALAN
Imo/Karen Anne Oskal Eira

ISBN 82-7784-005-5

Alta Museum
1 9 9 4

ENONTEKIJÖN KIRJASTO
95400 ENONTEKIJÖ